

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ: ІДЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджується корпус фразеологічних одиниць української мови на позначення поведінки людини з урахуванням досягнень сучасної фразеологічної та психологічної наук. В ідеографічному аспекті характеризуються тематичні поля ФО «Агресивна поведінка людини», «Девіантна поведінка людини», «Просоціальна поведінка людини», «Сексуальна поведінка людини».

Ключові слова: фразеологічна одиниця, синонімічний ряд, семантична група, семантичне поле, тематична група, тематичне поле, поведінка людини.

Сьогодні, на думку вчених, навряд чи варто ставити перед собою програму-максимум – глобального охоплення й опису в ідеографічному аспекті фразеологічного складу мови в цілому. Доцільніше вирізняти й описувати окремі поняттєві поля, тобто йти не за принципом «згори-вниз», а за принципом «знизу-вгору» [13, 16; 16, 62]. Виникає проблема систематизувати й описати такі фразеологічні мікросистеми, які раніше залишалися поза увагою дослідників. Тільки так уможливується процес розв'язання важких, суперечливих проблем ідеографічного опису фразеологічного складу мови. За останні 30-40 років було написано низку монографій, статей і дисертацій, у яких досліджувалися ідеографічні групи фразеологічних одиниць (ФО) на матеріалі різних мов, з'ясувалися деякі теоретичні проблеми фразеологічної ідеографії. Варто зазначити, що перші кроки на шляху розв'язання цієї складної й багатопланової проблеми зроблено (див. праці: А.М. Емірової, І.О. Іонової, О.М. Каракуці, І.Є. Колесникової, Ю.Ф. Прадіда, П.О. Редіна, Л.М. Рязановського та ін. учених). Актуальність теми дослідження визначається, по-перше, посиленням в україністиці інтересу до опису окремих фразеологічних мікросистем; по-друге, потребою подальшого вивчення фразеологічних мікросистем, залучаючи до аналізу деякі дані теорій, висновків інших наук і галузей лінгвістики.

Мета пропонованої статті – вирізнити фразеологічні одиниці, що функціонують у текстах творів українських письменників, перекладах М. Лукаша і С. Масляка, загальна семантична ознака яких має екстралінгвістичну природу (всі вони позначають поведінку людини), зробити ідеографічну характеристику цих ФО із урахуванням досягнень сучасної фразеологічної та психологічної наук. Сучасна лінгвістика визначає перспективи подальшого розвитку фразеологічної ідеографії. Гуманізація мовознавства, поворот до мовної особистості як медіума для проникнення в мову зумовили перехід традиційних та нових лінгвістичних дисциплін на якісно новий науково-пізнавальний рівень. Поведінка людини – це «багаторівнева, поліфункціональна система» [14, 385], яка є окремою категорією, пов'язана з психічними процесами, станами та властивостями людини й досліджується не лише психологами, а й представниками інших наук. Для лінгвістів, у першу чергу, становлять інтерес мовні засоби, що використовуються на позначення поведінки людини. Однак учені неодноразово звертали увагу на недостатню вивченість цієї проблеми – відсутність схеми систематизації мовних засобів вираження поведінки людини, обмежене використання досягнень психологічної науки в галузі дослідження поведінки людини [5; 6; 7; 8; 11; 12].

Приклади переконують, що поведінка людини передається широким діапазоном фразеологічних засобів української мови. У ідеографічній групі ФО «Поведінка людини» виділяється такі тематичні поля ФО (ієрархічна структура ідеографічної класифікації подається за Ю.Ф. Прадідом [13, 40]): «Агресивна поведінка людини», «Девіантна поведінка людини», «Сексуальна поведінка людини», «Просоціальна поведінка людини» [7]. У тематичному полі ФО «Агресивна поведінка людини» виділяються три тематичні групи ФО: «Суїцидальна поведінка людини», «Фізична агресивна поведінка людини», «Вербальна агресивна поведінка людини».

Приклади свідчать, що в українській мові зафіксовано фразеологізми на позначення суїцидальної поведінки людини. Наприклад: *А ще цей день запам'ятався дивними подіями у Непалі. Принц Дипендра перестріляв королівську родину і пустив собі кулю в лоб* [9, 150]; *Край столика лежав маленький, блискучий, витертий від крові револьвер системи «Бульдог», з якого Федя порішив себе* [1, 550]; *Похорон у повітовому місті взагалі було подією, але коли ховають самогубця, що, не знати з якої причини, сам наклав на себе руки, – величезна сенсація* [1, 553-554] та ін.

Пропонується описувати агресивну поведінку за трьома шкалами: фізична-вербальна, активна-пасивна, пряма-непряма [7]. Виділяються семантичні поля ФО, що характеризують актив-

ну фізичну (вербальну) агресивну поведінку людини й пасивну фізичну (вербальну) агресивну поведінку людини. Кожне семантичне поле поділяється на семантичні групи ФО. Існує розгалужена система фразеологічних засобів мови на позначення цих понять. Найбільше синонімічних рядів виявлено у семантичній групі ФО «Пряма активна фізична агресивна поведінка людини» зі значеннями: а) бити (побити) кого-небудь: – *І як же тобі не с-сором, холопе. За це б тобі заїхати зо два рази у вухо!* [4, 111]; *Вони повинні були б порахувати тобі ребра тут же, на місці, в залі, а потім викинути* [4, 328] та ін.; б) дуже сильно побити: *Тоді його схопили двоє за голову, двоє – за ноги, шарпнули, мов кішку, й скрутили йому в'язи* [4, 350]; *Лупити шкуру з тих розжирілих на непі селянок, які готові тебе сьогодні продати* [15, 257] та ін.; в) убити: *Начміла вони, перестрівши в Балаклєї, чемно спровадили їсти землю, а фаєтончика, бач, зберегли* [15, 56]; – *Про Дмитрика...– Доця перемовчала. – То диявол тоді вас [Грицька] попував, що помогли спровадити людину на той світ* [10, 50] та ін.; г) ударити: *Пам'ятаєте, ви, подержи інструкцію про воєнну позику, хотіли мені дати запотличника за те, що я розповів вам про одну книжку, де було написано, як раніше, в час війни, люди платили за вікна: за кожне вікно по двадцять гелерів і за кожну гуску стільки ж* [4, 419]; г) мучити (завдавати фізичних страждань): – *Колись у Світаві начальником станції був пан Вагнер. О, той уже вмів сотати жили зі своїх підлеглих і знущався з них, як тільки міг* [4, 212] та ін.

Як показує аналізований фразеологічний матеріал, найчисленнішою виявилася семантична група ФО «Пряма активна вербальна агресивна поведінка людини», яка передається синонімічними рядами зі значеннями: а) ганьбити кого-небудь: *І з тим сміхом стоїть, ні, отак от гола сидить під шибеницею й, давши себе розп'ясти морально та втоптати в болото, з тієї шибениці глузує* [2, 140]; *Що носили після весілля в зубах – та чи одну носили?! Це ж Петруню і її тата, а не Йвана язиками носили* [10, 70]; б) ляяти когось: *Неправедне і скверне життя духівництва часто-густо буває таким видимим пороком, що не важко всякому охочому говорити про нього, висміювати і ганити, і хоч добре вчинив той чоловік, що взяв на глум інквізитора за лицемірну благодійність ченців, які дають убогим те, що годилось би свиням згодувати або геть викинути, проте, на мою думку, більшої хвали той годен, про якого я хочу розповісти, долучившись до попередньої історії: сей, бачите, доганив щедровитому можновладцеві Кане делла Скала за незвичайну скнарість, що раптом найшла на нього, розказавши йому побрехеньку і приклавши до нього те, що ніби про іншого говорилося* [3, 70-71]; в) змучити (завдавати моральних страждань): *У нас завсіди так було – поки заброда не залле сала за шкуру, ми нічичирк* [15, 44] – *Колись у Світаві начальником станції був пан Вагнер. О, той уже вмів сотати жили зі своїх підлеглих і знущався з них, як тільки міг* [4, 212] та ін.

У тематичному полі ФО «Девіантна поведінка людини» виділено такі групи ФО на позначення девіантної поведінки: 1) «Злочинна поведінка людини»; 2) «Кримінально не карана (непротиправна) аморальна поведінка людини» [7; 8]. Визначено, що ідеографічна структура фразеологічної мікросистеми «Злочинна поведінка людини» не є розгалуженою (у ній відсутні ланки: семантична група, семантичне поле). Тематична група ФО «Злочинна поведінка людини» складається безпосередньо з синонімічних рядів. Тематичну групу ФО «Кримінально не карана (непротиправна) аморальна поведінка людини» утворюють семантичні поля ФО, що характеризують: 1) систематичне пияцтво людини; 2) корисливість людини; 3) сексуальну розбещеність людини. Ці семантичні поля ФО складаються безпосередньо з синонімічних рядів [5]. У структурі ідеографічної класифікації подібних ФО відсутня одна ланка – семантична група. Семантичне поле ФО «Систематичне пияцтво людини» передається синонімічними рядами зі значеннями *пиячити* чи *постійно пиячити*. Наприклад: *Він [фельдкурат] опритомнів завдяки новій порції коньяку, який ударив йому в голову і, кліпаючи очима, спитав Каца...[4, 138]. – Дуже охоче, – приятельським тоном сказав однорічник, – просто ви вранці на вокзалі під час посадки в поїзд пристали до нас, бо були трохи під градусом* [4, 310]. Фразеологічний матеріал переконує, що семантичне поле ФО «Корисливість людини» передається широким діапазоном фразеологічних засобів. Наприклад: *Він так усім забив баки тим дідом, що розм'яклий Семен Чучупака згадав і свого..* [15, 76]; *Ті напустять туману кому завгодно* [15, 120]; *Щоб виходило саме так, як ти кажеш – начебто вони танцюють під нашу дудку* [15, 206]; *Тож тримаймо носа за вітром, моя ясна пані, бо ще невідомо, хто нам вийде на зустріч ген за тим поворотом, пагорбом чи лісочком* [15, 251]; *Виходило так, що, коли, Веремія схопили, Чорт навмисне затіяв гру з похованням отамана, щоб увести в оману чекістів* [15, 336] та ін.

Семантичне поле ФО «Сексуальна розбещеність людини» складається безпосередньо з синонімічних рядів зі значеннями: вступати в позашлюбні зв'язки з кимось; схилити до інтимних стосунків, взаємин; вести розпусний спосіб життя. Наприклад: *Мені й справді було дивно, що він [Анікіно] тебе на гріх підмовляв, щоб мені неславу вчинити; аж то він вивірити тебе хотів, ба-*

чачи, що ти в мене така весела да жартівлива [3, 403]; – Справді, – каже, – якби щоразу, як вони у гречку вскочать, у них виростає на лобі ріжок на ознаку того, що вони зробили, то, думаю, небагато було б до цього діла охочих; але такого не буває, а в розумної то й зроду не лишиться од того ні сліду, ні прослідку [3, 148]; І, бачачи, що *настоятель* не розуміє його, додає: – Сказати б, у гречку з нею скаче... [1, 437] та ін.

В ідеографічній структурі тематичного поля ФО «Просоціальна поведінка людини» відсутні ланки: семантична група, семантичне поле [7]. Тематичні групи ФО складаються безпосередньо з синонімічних рядів. Найчисленнішими виявився синонімічний ряд зі значенням: допомагати виробити правильну лінію поведінки, сприяти кому-небудь. Наприклад: *Сьогодні він прийшов, аби спрямувати свого колегу Каца на праведну путь і навернути його на добрий розум* [4, 136]; *І що собі думають його діти, яких він довів до пуття, не жалюючи грошей на освіту, а вони порозлітались на всі сторони й до батька їм байдуже тепер?* [1, 459] та ін.

Тематичне поле ФО «Сексуальна поведінка людини» складається безпосередньо з синонімічних рядів зі значеннями: залицятися; фліртувати; відчувати потяг до осіб протилежної статі; мати нестримне бажання задовольнити свою хіть. Наприклад: *Уздрівши дівчина абата, збентежилась вельми (сором же який!) і вдарилася в сльози, а той, скинувши на неї очима, побачив, яка вона молода та гарна, і посіла його, старого, та сама спокуса, що й молодого ченчика* [3, 64]; *Він був чоловік статурний, на виду гарний та показний, на вдачу звичайний і люб'язний, та не який і старий; удовичка таки добре накиннула його оком і важила на нього, бо як сподівалася на ніч маркіза, то вже розібрала її охота* [3, 89] та ін. Зафіксовано на позначення сексуальної поведінки людини також жестові ФО. Погляд-найсильніший компонент комунікації. Він інформує: 1) про інтерес до когось (жінки чи чоловіка): *стріляти очима, стригти очима*; 2) про сексуальні бажання: *жертви очима, їсти очима, мацати (лапати) очима*. Наприклад: *Костянтинові припало сидіти поруч неї; він безнастанно пас її очима й дивувався чимраз більше, бо зроду ще краси такої не бачив; і герцога, і всякого, думалось йому, можна певно розгрішити, якщо він зради чи ще якого ганебного вчинку задля сієї кралі допустився* [3, 128]; *Ще більшим у Цілі був рот – аж до вух; губи повні, очі чорнючі, дивись, так і пришпилить тебе до своєї спідниці тими очима* [15, 94] та ін.

Отже, поведінка людини передається широким діапазоном фразеологічних засобів української мови. Ідеографічна класифікація ФО на позначення поведінки людини відповідає класифікації поведінки, прийнятій у психології. Аналіз ФО на позначення поведінки людини сприятиме подальшому лінгвістичному дослідженню фразеологічної ідеографії, виробленню загальної типології методів дослідження фразеологічних мікросистем у ідеографічному аспекті. Дослідження окремих фразеологічних мікросистем створює передумови для укладання фразеологічних словників ідеографічного типу.

Список використаних джерел

1. Антоненко-Давидович Б.Д. Смерть. Сибірські новели. Завищені оцінки / Б.Д. Антоненко-Давидович. – К. : Вид-во гуманіст. л-ри, 2005. – 559 с.
2. Багрянний Іван. Сад Гетсиманський / Іван Багрянний. . – К. : Наукова думка, 2005. – 548 с.
3. Боккаччо Д. Декамерон: Новели / Д. Боккаччо; [пер. з італ. М.О. Лукаша]. – Дніпропетровськ : Січ, 2000. – 622 с.
4. Гашек Я. Пригоди бравого солдата Швейка / Я. Гашек [перекл. з чеської С. Масляка]. – Харків : Фоліо, 2006. – 685 с.
5. Грозян Н.Ф. До питання дослідження тематичної групи фразеологічних одиниць «Кримінально не карана (непротиправна) аморальна поведінка людини» в психосемантичному аспекті / Н.Ф. Грозян // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2006. – Випуск 9. – С. 138-142.
6. Грозян Н.Ф. Семантичне поле фразеологічних одиниць «Корисливість людини» в українській мові: ідеографічний і психосемантичний аспекти / Н.Ф. Грозян // Вісник Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2006. – С. 67-73.
7. Грозян Н. Ф. Фразеологічна мікросистема «Поведінка людини» в українській мові (ідеографічний і аксіологічний аспекти) : автореф. дис... канд. філол.. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Ф. Грозян. – Дніпропетровськ, 2003. – 20 с.
8. Грозян Н.Ф. Фразеологічні засоби вираження девіантної поведінки людини в українській мові / Н.Ф. Грозян // Культура народів Причорномор'я. – Сімферополь, 2002. – №32. – С. 30-34.

9. Костенко Ліна. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.
10. Матіос Марія. Вибране / Марія Матіос. Львів : «Піраміда», 2010. – 424 с.
11. Прадид Ю.Ф. Актуальные теоретические проблемы фразеологической идеографии / Ю.Ф. Прадид, Н.Ф. Грозьян // Ономастика і апелятиви [збірник наук. праць]. – Дніпропетровськ, 1998. – Вип. 4. – С. 102-105.
12. Прадид Ю.Ф. Принципы выделения лексических и фразеологических микро- и макросистем / Ю.Ф. Прадид, Н.Ф. Грозьян // Материалы конф. «Принципы и методы функционально-семантического описания языка: итоги, направления, перспективы». – М.; Симферополь, 1997. – С. 229-232.
13. Прадід Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / Ю.Ф. Прадід. – К.; Симферополь, 1997. – 252 с.
14. Психологія: [підручник] / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін. – К.: Либідь, 1999. – 558 с.
15. Шкляр В.М. Залишенець. Чорний ворон / В.М. Шкляр. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2011. – 384 с.
16. Эмирова А.М. Русская фразеология в коммуникативном аспекте / А.М. Эмирова – Ташкент: ФАН, 1988. – 91 с.

The thesis searches a group of phraseological units of Ukrainian language, denoting the behaviour of a person. The choice of the theme is connected with intensification of interest in linguistics to description of phraseological microsystems, obscurity of many theoretical and practical problems of phraseological ideography.

The work is done on the basis of theoretical propositions of phraseology, worked out during its development both in our own country and in foreign countries. Complex usage of ideographical and axiological aspect gave the possibility to receive new results, concerning semantic organisation of this group – ph.u., the place of phraseological microsystem «Behaviour of a person» in the structure of phraseological system of Ukrainian language.

The achievements of modern foreign and home psychological science are widely used.

Some data of theories, conclusions of sexological, philosophical, psycholinguistics and aetiological spheres of linguistic are also used. The complex of problems, connected with description of linguistics and extralinguistics principles, is examined.

There is no the unanimous point of view on constructing the scheme of the ideographical field of PhrU (phraseological units) «The Individual» in scientific literature. The scheme suggested obviously is not perfect as well, but, in our opinion, it reflects the systematization of configuration of PhrU, which characterize activity, behaviour, psychical processes, psychical state, individual psychological problems of person. The following hierarchical structure of ideographical classification of PhrU is proposed: synonymic range → semantic group → semantic field → archifield.

In the process of research of the configuration of phraseological microsystem «The Behaviour of Individual» 9 subject fields of PhrU have been distinguished. It has been ascertained that subject fields of PhrU «Deviational Behaviour of Individual», «Aggressive Behaviour of Individual», «Sexual Behaviour of Individual», «Prosocial Behaviour of Individual» are presented by wide diapason of PUs. Eleven thematic group, ten semantic fields, eight semantic group, seventy two semantic lines of PhrU, which denote aggressive, deviational, prosocial and sexual behaviour of a person were revealed. The examples prove that sexual behaviour of individual is reproduced by gesture phraseological units.

Key words: *phraseological unit, synonymous row semantic group, semantic field, thematic groups, thematic field of human behavior.*

Отримано: 23.10.2014 р.